

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

депутатському корпусу невідкладно ініціювати прийняття відповідних законодавчо-нормативних актів, що сприятимуть прак-

тичній реалізації цієї системної роботи в масштабах всієї країни на засадах координації і взаємодії.

Надійшла до редакції 30.03.2009 р.

Г.П. Клімова, д-р філос. наук, професор
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

В умовах розбудови Української держави, демократизації суспільного життя, відродження національної культури особливого значення набуває правове виховання громадян, які здатні будувати правове, громадянське суспільство й діяти за принципом конституційної демократії й поваги до прав людини. Правове виховання першочергово спрямовано на формування правосвідомості і правової поведінки громадян України, їх відповідного ставлення до інституцій держави й постанов влади, законослухняності й критичної вимогливості до себе, ідентифікації особистості з державою в цілому.

Незважаючи на те, що в науковій літературі знайшли широ-

ке відбиття сутність правового виховання, його форми й методи, питання правового виховання в різні періоди розвитку України, все ж слабо розроблені, а це має важливе значення для з'ясування пріоритетних форм, методів і напрямів для формування сучасної системи цього процесу. Правове виховання громадян є актуальним для всіх країн і часів. На різних етапах історичного розвитку підходи до цієї проблеми залежать значною мірою від конкретних соціально-історичних умов, стану суспільству.

У Київській Русі цей процес був нерозривно пов'язаний з поширенням правової освіти, що здійснювалось через правове навчання. Із прийняттям христи-

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

янства (988 р.) з'явилися серйозні проблеми: активно розповсюджувалися книжковість, писемність і правова освіта, а тому потрібні були грамотні фахівці у галузях різного профілю, в першу чергу правознавці. У зв'язку із цим спочатку вирішувались деякі питання книжковості, освіти населення, потім були проведені юридичні роботи зі складання Церковного Уставу Володимира I.

Відповідно до «Повісті временних літ» відразу після прийняття християнської віри відбулися державні дії щодо впровадження освіти серед населення. З поширенням хрещення в містах і селах великий князь примусово забирав дітей у «нарочитой чади» і «віддавав їх у навчання книжкове». Цей факт світські й церковні історики вважають початком руської системної освіти.

За княжої доби існувала певна система освіти: діяли монастирські школи, які створювалися при монастирях, великих соборах. З X по XII ст. їх було відкрито чимало: у Києві – 17, Чернігові – 4, Переяславі – 4, Галичі – 3, Смоленську – 5, Полоцьку – 3, Володимирі – 5, Ростові – 2, Суздалі – 4, Новгороді – 20, Новгородських землях – 10. Навчання здійснювалося диференційовано: молодих чорноризців із заможних станів готували до високіх церковних посад, а рядове

поповнення – до церковної служби і праці в монастирському господарстві.

Монастирські школи для свого часу давали досить глибокі знання в галузі права. Ознайомлення учнів із церковним правом відбувалося за «Номоканон» – церковними статутами князів Володимира Святославича і Ярослава Мудрого. «Номоканон» (у перекладі на старослов'янську мову він дістав назву «Кормча книга») – це збірник церковного права, який складається з «Еклоги» і «Прохірона». «Еклога» містить витяги з інституцій, речей, кодексу й новел Юстиніана та деякі нові додатки, зроблені візантійськими царями Львом і Костянтином під впливом звичаєвого права народів, завойованих візантійською імперією, складається з 18 титулів, з яких 16 присвячено цивільному праву (про шлюб, посаг, дарування, про спадщину й опікунство, відпущення раба на волю та деякі види договорів і свідчення), 17-й титул містить норми кримінального права, 18-й трактує розподілення воєнної здобичі. «Прохірон» скасовував «Еклогу», очищав візантійські закони від права звичаєвого й наближав їх до засад римського. Його постанови – це перероблені норми кодексу Юстиніана, а тому вони досить наближені до римського права. Із 40 титулів «Прохірона» перші

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

---

11 присвячено шлюбу й посагу, 12 – 20 – зобов'язанням, 21 – 37 – праву спадщини, 38 – приватним і публічним будівлям, 39 – нормам кримінального права і 40 – проблемам розподілу військових трофеїв.

Окрім «Еклоги» й «Прохірона» до «Кормчої книги» входив і збірник права під назвою «Закон судного людям», який за змістом подібний до візантійського права.

У монастирських школах вивчення юриспруденції як на пряму правового виховання здійснювалось також за церковними статутами князів Володимира Святославича і Ярослава Мудрого, які є пам'ятками давньоруського церковного права. Ці статuti повинні були внаормувати положення церкви. Статут князя Володимира визначав місце церковної організації в державі – джерела її матеріального забезпечення, сфери юрисдикції, містив відомості про хрещення Русі, створення в Києві церкви Богородиці, норми щодо її матеріального забезпечення у формі десятини від надходжень княжого, судового, торгового мита, від приплоду худоби і зборів врожаю, норми про передачу під юрисдикцію церкви справ, пов'язаних із внутрішнім життям сім'ї, справ людей церковних та окремих соціальних груп, у яких була заінтересована

церква. У ньому знайшла відбиття спроба церкви досягти ефективних результатів у боротьбі із залишками язичництва. Цим статутом забороняли шлюби між родичами, двоєженство, самовільне розірвання шлюбу, а також встановлювались покарання батькам, які примушують дітей до укладення шлюбу проти їх волі. Церква за підтримки світської верхівки прагнула до зосередження всієї повноти влади й запровадження репресивних заходів у боротьбі з порушенням моральності.

У часи князювання Ярослава, який подолав давні язичницькі традиції, розпочалось масштабне будівництво церков і монастирів, а активне проведення в життя «нової книжкової політики», в результаті чого «вірування християнське почало плодитися і поширюватися». Проведена князем Ярославом книжно-освітня реформа була багатoproфільною. Треба було навчити певну групу людей церковному співу, грецькій мові, текстам богослужбових книг, витворам батьків Церкви, церковному праву. При цьому найбільш освічена частина духовенства (такі, як Іларіон Київський), була пов'язана із законодавчою діяльністю. При Ярославі в Києві було створено першу руську бібліотеку, що нараховувала 500 томів. Історик Церкви Є. Голубинський підкреслював напрямок замислу

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

Ярослава на створення широких верств грамотних людей, тоді як при Володимирі ставилась мета освіти еліти і створення вузького прошарку візантійської освіченості. Саме книжкові роботи Ярослава Мудрого надали Київській Русі можливість володіти основоположними працями Батьків Церкви, церковною і частково правовою літературою («Номоканони»), яка служила джерелом правового виховання громадян шляхом здійснення їх правового навчання.

У часи Київської Русі діяли так звані палацові школи, що були першими паростками вищої школи в Україні. У літописі вони зветься «школи книжного вчення». Першу таку школу відкрив князь Володимир в 988 р. Палацові школи спочатку могли діяти при княжому палаці, а згодом – при новозбудованій церкві Богородиці (988 – 996 рр.), відомій під назвою «Десятинна». За часів Ярослава Мудрого при Києво-Софійському соборі існував освітній центр. У палацових школах вивчали граматику, арифметику, риторику, піїтику, географію, богослів'я, іноземні мови, філософію, космогонію, юриспруденцію та інші предмети. Останню вивчали за «Правдою Руською». Це перший кодифікований збірник юридичних норм українського народу, на підставі

якого в правосвідомості має у процесі правового навчання формувалось поняття закону, законності, правової держави тощо.

До виникнення писаного права в українських землях побутувало звичаєве право, що ґрунтувалось на моральній силі народних звичаїв, які впродовж багатьох віків зберігали свою сталість, історико-культурну й національну цілісність. Правове виховання українського народу здійснювалось з урахуванням 2-х традицій права, які доповнювали одна одну, відрізняючись формальними, а не змістовними ознаками; це були норми звичаєвого й писаного права. Вони належали до системи християнської культури й зазнавали, особливо писане право, відповідних впливів ззовні, з боку тих народів, з якими доводилося мати справу. Разом із тим на національному ґрунті традиційної української культури виникло звичаєве право, яке значною мірою забезпечувало вплив правових норм на процес правового виховання широкого загалу.

Ось таким чином у Київській Русі склалися глибокі історичні традиції правового виховання, пов'язані з поширенням вивчення юриспруденції, правової освіти українського народу.

Надійшла до редакції 30.03.2009 р.